

T.C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

0907-BY-92-017-096

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ
VII

İ Z M İ R

1992

ORYANTALİSTLERİN İSLAM ARAŞTIRMALARI*

W. MONTGOMERY WATT

Çev. Talip KÜÇÜKCAN

ÖZET

Gayr-i müslimler İslam dinini eksiksiz olarak nasıl araştırabilir ve İslamın dürüst bir değerlendirmesine nasıl ulaşabilirler? Bu makale, yeni oryantalizm hareketi, oryantalizmin yapısı, değeri ve başarısızlıklarını tahlil etmektedir. Karşılaştırmalı dinler tarihi araştırmaları Asya ve Orta Doğu medeniyetlerini keşfetmede Batı'ya nasıl yardımcı olmuştur? Okuyacağınız makale 1800 yılına kadar Batı dünyasında Hıristiyan bilim adamlarınca yürütülen araştırmaları incelemektedir. Bu inceleme Arap dili ve edebiyatı araştırmalarında örneği görüldüğü gibi tarih ve kelâm alanlarında, Kur'an ve Sîre araştırmalarında yeni oryantalizmi karakterize eden doğru bilgi arayışı ve tarafsızlık ruhunu tartışmanın odak noktasına getirecektir.

Batı'nın bu istikrarsız merakının özellikle İslam kültürüne yöneltilmediği gerçeğinin ifade edilmesi gerekir. Batı'nın tecessüsü bütün dinler ve uygarlıklara karşı bir ilgi uyandırmıştır. Amaç, bilimsel eleştiri yöntemini uygulamak suretiyle insanlığın manevi tecrübesinin eksiksiz bir tetkikini yapmaktır. İtiraf edilmesi gerekir ki, yürütülen araştırma zaman zaman mutlak idelojiler veya felsefelerin etkisi altında kalmıştır. Bu gerçeğin bilinmesi Müslümanların ilk ve son dönem oryantalizmine gösterdiği tepkileri anlamada yardımcı olacaktır. Bu alandaki diyalog, Müslümanların bilginin tabiatına ilişkin kendi görüşlerini kendi İslam anlayışlarını yenilemeye çalıştıkları varsayımını gündeme getirecektir.

Bilimsel ölçülere verdiği önemle çağdaşlık ne Batı'ya ne de Doğu'ya aittir. Her ikisine de aynı ölçüde zorluklar çıkarır. Çağdaşlığın gereklerini bilimsel olarak karşılamak için Batılı İslamoglar ve, belki, Müslüman 'Hıristiyanolog'lar (Christianologists) arasındaki işbirliği de dahil olmak üzere bütün İnananların ortak bir noktada birleşmesi gerekir.

* Makalenin özgün adı "The Study of Islam by Orientalists", ISLAMOCRISTIANA, 14, (1988) sh. 201-210

İki din arasındaki ilişkinin önemli bir yönü, bir dinin bir başka dine mensup olan bilim adamlarınca araştırılmasıdır. Ortaçağlarda hem İslam'ı araştıran bilim adamları hem de Hıristiyanlığı araştıran bilim adamları esas itibariyle inceledikleri dindeki zayıflık ve yanlışlıkları göstermekle ilgilenmişlerdir. Hıristiyanlar son iki yüzyıl içerisinde İslam'ı olumlu bir şekilde değerlendirmeye doğru gittiklerini iddia ediyorlar. Bu gerçek bazı Müslümanların, İslam'ı daha derinden anlamada Batı'lı araştırmacılardan yararlandıklarını ifade etmeleriyle teyid ediliyor.

Oryantalizmin yapısı

Hıristiyan ve diğer Batı'lı İslam bilimcilerine oryantalist denildiği için öncelikle oryantalizmin yapısını incelemek yararlı olacaktır. 'Oryantalist' kelimesi bir nesil önce aynı anlamda kullanılmakla beraber, Oxford İngilizce Sözlüğüne göre oryantalist kelimesi ilk defa 1815 yılında kullanılmıştır. Oryantalizm Doğu, yani Asya toplumlarının kültür ve medeniyetlerini araştırılmasıdır ve bu araştırma diller, edebi ürünler, tarih ve din konularını içerir. Oryantalizm sadece Çin, Hint ve Ortadoğu İslam medeniyetleri gibi yaşayan uygarlıkları değil, aynı zamanda Mısır ve Mezopotamya uygarlıkları gibi daha önceki medeniyetleri de inceler.

Doğu kültürlerine duyulan bu ilgi Avrupa'daki Aydınlanma hareketinin genel özelliğinin geleneğe karşı akla önem verilmesi yer alıyordu. Bu entellektüel hareketin önemli bir boyutu, edebi eser ve metin tenkidine dayalı, objektif gerçekleri aramaya yönelik yeni bir tarihi metodolojinin gelişimidir. Aynı zamanda bu düşünce iklimi tabii bilimlere duyulan ilginin artmasına ve bu alanlarda önemli ilerlemeler sağlanmasına neden olmuştur.

İnsan bilimleri alanında Batı Avrupa başta olmak üzere Avrupa ülkelerindeki bilim adamları ve akademisyenler kendi kültürlerini araştırmaya ve bu kültürün gelecek nesillere aktarılmasıyla meşgul olmaya başladılar. Bu araştırmaya, Batı kültürünün temeli olarak kabul edilen Latince ve Yunanca eserler, ve İncil ve Hıristiyan tarihi de dahil edildi. Ondokuzuncu yüzyıl düşünce hayatında oryantalistler küçük bir azınlıktı ve İslam'ı araştıranlar ise uzun yıllardır Hint dinlerine gösterilen ilgiden dolayı bu azınlık içinde bir azınlıktı. İnsanları oryantalist olmaya sürükleyen motiv, belki yabancı toplum ve bölgelere duyulan aşırı merak veya bilinmeyen dünyaları keşfetmeye yönelik bir tür entellektüel istek olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde farklı araştırma alanlarına mensup oryantalistler, ortak problemlerde birbirlerine yardımcı olabilmek için genel kongrelerde bir araya gelmeye başladılar. Çağımızda

ise, özellikle 1950'den bu yana oryantal araştırmalarla uğraşanların sayısı önemli ölçüde arttı ve oryantalistlerin düzenledikleri kongreler genel konuları içerdiği için azami fayda vermemeye başladı. Ama şimdi daha ihtisaslaşmış kongreler vardır. Bu kongreler, Arapça ve İslami araştırmalar sözkonusu olduğunda bir bölge hakkında veya Dinler Tarihi söz konusu olduğunda bir konu hakkında ihtisaslaşmış araştırmacıların katılımıyla düzenlenmektedir. Aslında Batı'da oryantalist kelimesi artık kullanım dışı kalmakta ve buna alternatif olarak İslami araştırmalar yapanları ifade etmek için İslamog (Islamologist) ve Sinolog (Sinologist) kelimelerin kullanımları da kabul edilir görölmektedir.

Batılı Hıristiyanların İlk İslam Araştırmaları

Haçlı seferlerinin başladığı 1100 yıllarında Batı Avrupa'da İslâmiyet hakkında hemen hemen hiç doğru bilgi yoktu ve birçok yanlış anlayış mevcuttu. Haçlı seferleri dönemi bilimsel ilginin artmasına neden oldu. Toledo'nun Hıristiyan İspanyollar tarafından alınmasından sonra burada Müslüman alimlerin bulunuşu, İslâmiyet hakkında bilgi edinilmesi imkanlarını doğurdu. Bu dönemde Müslüman İspanya kültürü maddi bakımdan Batı Avrupa kültürünününden üstündü. Bu nedenle Latin bilim adamlarının amaçlarından biri, Hıristiyanlar arasında, birçok bakımdan Müslümanlardan geri olsalar da din bakımından Müslümanlardan üstün oldukları duygusunu uyandırmaktı. Batılı araştırmacılar bu amaca ulaşmak için daha sonraları çarpıtılmış İslâmiyet, davet ve öğütle değil kılıç gücüyle yayılmıştır ve bu dünyada erkeğin dört kadınla evlenmesine izin vererek, ahirette ise huriler vaat ederek cinsel arzulara aşırı yer veren bir dindir. Yine bu anlayışa göre Muhammed yanlış olduğunu bildiği doktrinleri yayan bir muallim ve çeşitli ahlâki zayıflıkları olan bir insandır.

1492 yılında Müslümanlar İspanya'dan çıkarılmalarına rağmen Batı Avrupalıların korkusu henüz bitmemişti. Çünkü 1453 yılında osmanlılar İstanbulu fethetmiş ve akabinde sınırlarını güney-doğu Avrupaya kadar uzatmışlardı. Bununla da kalmamış 1529 ve 1683'te Viyana'yı kuşatmışlardı. Avrupalılar ancak Osmanlı yenilgilerini takip eden 1699 Karlofça anlaşmasından sonra korkularını yenebilmişler ve bir ölçüde kendilerine güven duygusu geliştirebilmişlerdir. Bütün bu yüzyıllar boyunca Batı Avrupalıların İslâmiyet hakkındaki düşünceleri çarpıtılmış İslam imajı'nın tahakkümünde kalmıştır. Boulainvilliers kontu hariç hiç kimse İslâmiyetin sahte bir dinden başka birşey olabileceğini düşünmüyordu. Kont, 1730 yılında Londra'da Hz. Muhammed'in hayatını yayınladı ve Hıristiyanlık pahasına onu ve İslâmiyeti övdü. Ancak Kont yetersiz bir bilim adamı idi ve kitabında muhayyilesine geniş yer vermiştir, dolayısıyla kitap ciddi bir tarih araştırması değil bir hikaye kitabı niteliğinde idi.

Hıristiyanlar İslâmiyetten öyle korkuyorlardı ki, bu korkunun derecesini abartmaya ihtiyaç yoktur. Kur'an-ı Kerim'in yakılmasını emretti. 1542 yılında iki Protestan âlim Basel'de Kur'an-ı Kerim'in Latince bir tercümesini yayınlamaya çalışınca, kitapta İslâmiyete karşı polemikler de olmasına rağmen, şehir konsülü tercümenin yayınlanmasını durdurdu ve âlimlerden birisini hapsedti. Konsül, böyle bir eserin Hıristiyanların zihin ve vicdanlarını karıştıracığını bildirdi. Ancak Protestan lider Martin Luther'in kitabın yayınlanmasının Müslümanlara yarar değil zarar getireceği şeklinde konsülü ikna etmesinden sonradır ki, bahsedilen eserin basılmasına izin verilmiştir. ¹

George Sale'nin 1734 yılında Londra'da yayınladığı Kur'an tercümesinin değerini anlamak için genel olarak Avrupa kamuoyunda İslâmiyete karşı beslenen düşmanca duyguların biraz anlaşılması gerekir. Sale Arapçayı çok iyi biliyordu ve onun metin yorumu Beyzavî'nin standart yorumunu yakından takip ediyordu. Sale'nin tercümesi Müslümanlarca tenkit edilmiştir. Bunun muhtemel nedeni Müslümanların, tercümenin somut değerine bakmamaları ve Sale'nin olası muhalif okurları yatıştırmak için önsözünde yazmak zorunda kaldığı şeylere katılmamalarıdır.

Son Dönem Oryantalizmin Başarıları

1800'lerden itibaren Doğu kültürlerini araştıranlar herşeyden önce objektiflik ve doğru bilgiye ulaşma yollarını aramaya başladılar. Böyle bir arayışın izlerine George Sale'nin tercümesinde rastlamak mümkündür. Çünkü Sale, Kur'an'ı Müslümanların anladığı gibi doğru tercüme etmeğe çalışıyordu ve hatta kendini, İslâmiyetin kılıçla yayıldığını düşünenlerin kandırıldığını ilan etmeye hazır hissediyordu (önsöz). Ondokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren bu alanda önemli gelişmeler sağlandı ve çarpık düşüncelerin yerini daha doğru olan düşünceler almaya başladı. İslâmiyet ile ilgili doğru bilgi edinmek isteyen ilk oryantalistler gerekli linguistik yeterliliğe ulaşmak için çok mesai harcamak zorunda idiler. Ayrıca bu araştırmacılar el yazması eserleri bularak bunların muhtevaları hakkında bir fikir edinmek ve hangilerinin detaylı bir şekilde incelenmesi ve neşredilmesi gerektiğine karar vermek durumunda idiler. Oryantalistler araştırmalarına başladıklarında Kur'an hariç İslâmiyet ve İslam Tarihi ait temel kaynaklarından hiçbiri henüz yayınlanmamıştı. 1729-1742 yılları arasında birkaç Türkçe kitap basılmış olmakla birlikte, ancak Osmanlı otoritelerinin 1784 yılında genel bir izin vermesiyle Türkçe ve Arapça kitapların basılmaya başlandığı görülür.

1. James Kritzeck, Peter the Venerable and Islam, Princeton, Princeton University Press, 1964, vii, viii.

İslamoglar Arapça kitaplar neşretmeye başlamadan önce Avrupalı diğer ilim adamları, o güne kadar el yazması şeklinde olan birçok Latince ve Yunanca eserlerin tasımını gerçekleştirmede geniş bir tecrübeye sahiptiler. Bu bilim adamları bir eseri yayınlamaya karar verdiklerinde mümkün olduğunca çok el yazması eser toplayarak bunları kelime kelime karşılaştırdılar ve metin farklılıklarını ortaya çıkardılar. Ellelerinde bulunan iki ya da daha fazla sayıda olan metinlerdeki okunuşların hangilerinin doğru ve kesin, hangilerinin hatalı olduğuna karar verdikten sonra bu farklılıkları dipnotlarda veya kitabın sonuna bir 'apparatus criticus' ilave ederek diğer ilim adamlarının da konuyu incelemeleri sağlanmıştır. Oryantalistler de Arapça veya Doğu'ya ait başka eserleri yayınlarken benzer bir metod kullandılar ve el yazması kopyaların çıkarılması sırasında meydana gelen hataların çoğunu doğrultarak bu eserleri neşrettiler.

İlk İslamogların çoğunluğu öncelikle filologtu ve kendilerden sonra gelecek için gramer kitapları ve sözlükler hazırlamışlardı. Bunlardan bazıları ise, linguistik ilgerinden veya İslam-öncesi Arabistanı tanımlamak için İslam-öncesi Arap şiiri ile ilgilendiler. Bu çalışmalar neticesinde Arap, İran ve Türk edebiyatı tarihi ortaya çıktı. Bu eserler en meşhur edebî eserlere ilişkin orijinal nitelikli tanıtıcı bilgiler veriyordu. Ancak ilim adamları bununla da yetinmedi ve el yazmalarının bir listesini çıkarma ihtiyacını hissettiler. Bu ihtiyacın neticesi olarak önce Carl Brockelmann'ın beş ciltlik History of Arabic Literature ve bunu takiben Fuat Sezgin'in daha şumullü olan History of Arabic Writings'i yayınlandı. 1714 yılının başlarında Binbir Gece Masalları'nın Fransızca bir tercümesi yayınlandı. Bunu diğer hikayelerin tercüme ve yayınları izledi. Doğuya veya İslâmiyete ilgi duymayan kişiler arasında bile bu hikayeler anlatılmaya başlandı.

Batıların yaptığı İslam araştırmalarında Kur'an'ın önemli bir yeri olmuştur. Bütün oryantalistler Kur'an'ı doğru bir şekilde anlamak arzusunda idiler. Fakat Sale'nin Kur'an tercüme ve yorumunda bu kutsal metnin onu daha sonra işiten Müslümanlar için ne anlama geldiğini araştırdığı gibi bazı ilim adamları da Kur'an'ı ilk okuyanlar için bu kutsal metnin ne anlam ifade ettiğini bulmaya yöneldiler. Batılı ilim adamları, nüzul sebepleri araştırmalarında geleneksel olarak veya diğer metodlarla yapılan Kur'an ayetlerinin kronolojik olarak düzenlemesinden daha ileri bir düzeyde bu kronolojik düzenleme konusunda oldukça istekli davranıyorlardı. Bir asır veya daha uzun bir zaman içinde bu konuda bir fikir birliğine ulaştılar. Bu araştırmacılar dikkatlerini daha ziyade metin çeşitliliklerine, resmen kabul edilmiş bulunan yedi okunuş

(kıraat-ı seb'a) veya hurûf konuları ile Hz. Osman dönemi öncesi Müslüman yazarlarca kaydedilen varyasyonlara çevirdiler. Bazı Müslümanlar bu faaliyetin çeşitli yönlerine itiraz etmekle beraber, bu itirazların haklılığının ispat edildiğini söylemek çok zor görünmektedir, çünkü Batıların söylediklerinde Kur'an'ın vahyedilmiş Allah kelâmı olduğu inancıyla çatışan birşey yoktur. Metin çeşitlilikleri üzerinde yapılan araştırmalar göstermektedir ki kabul edilen metin isabetle seçilmiştir ve sahihtir. İncelenen metinlerde, kutsal kitabın öğretisini önemli ölçüde değiştirmeyi öngören farklılıkların olmadığı ifade edilmiştir.

Tarih alanında İslamoglar, bütün Batılı tarihçilerin araştırmalarında uyguladıklarına benzer bir şekilde ilk ve en güvenilir belgeleri aramaya koyuldular. Hz. Muhammed'in hayatı hakkında İbn-İshâk'ın Sîreti, Vakıdî'nin Megâzisi ve İbn Sa'd'ın Tabakâtının önemine işaret ederek bu eserleri baskıya hazırlayıp yayınladılar. Tarih alanında bir başka önemli ilmî katkı ise Tabarî Tarihinin neşredilmesidir. Bu eserlere ve diğer kaynaklara dayalı tarih araştırmaları zaman zaman sonraki dönem Müslümanlarının İslam tarihi hakkında ilk dönem Müslümanlarından farklı fikirlere sahip olduklarını göstermiştir. Örneğin artık açıklığa kavuşmuştur ki, Müslümanların Emevîler dönemine ilişkin ve bir anlamda resmi sayılabilecek görüşü, Abbasilerin ilk dönemlerdeki anti-Emevî propagandaların ürünüdür ve Emevîler dönemine ait çağdaş belgelerde ifade edilen gerçeklerle uyum içinde değişir. Tarihî eleştiri metodunun Hadis araştırmalarına uygulanması neticesinde Müslümanlar tarafından sahih olarak kabul edilen birçok hadisin mevzû olduğu sonucuna varıldı. Fakat bu sonuç, (aşağıda işaret edileceği gibi) Hadis araştırmalarında tarihsellik ölçütünün bu alan için ne derece anlamlı olduğu sorusunu ortaya çıkarıyor.

Şehristânî'nin İslam mezhepleri hakkında yazdığı kitabın Avrupa baskısı 1850 yılında yapıldı ve ilmî çevrelerin dikkatini çekti. Müslüman müellifler mezheplerin doktrinle ilgili yanlışlarını göstermeye çalışıyorlardı. İslamoglar ancak son yarım asır içinde Eş'ari ve İslam kelâmındaki diğer önemli mezheplerin kelâm konularına ilişkin risalelerini araştırmaya başladılar. Bu döneme kadar sözü edilen konu ve risaleler Batılılara çekici gelmiyordu ve Batılılardan bazıları irade hürriyeti görüşlerinden dolayı Mu'tezile mezhebinin fikirlerini destekliyorlardı. Müslümanlar din olgusuna uygulanan gelişme kavramını garip ve rahatsız edici bulmuştu, fakat gelişme kavramı, Batının genel anlayışının bir parçası haline gelmişti ve din de dahil birçok alanda araştırma ve açıklama metodu olarak başvurulmaktaydı. Büyük İslam mutasavvıflarının çalışmaları da bazı Batılı araştırmacıların dikkatini çekmiştir ve bu

çalışmaları inceleyenler İslama karşı genellikle olumlu duygular beslemiştir. Bu alanda zikredebilecek en önemli isim Louis Massignon'dur.

Batının doymak bilmeyen merakı oryantalistleri sanat, hukuk, felsefe ve mimari gibi İslam kültürünün diğer yönlerini incelemeye yöneltti. Sözü edilen konuları araştıranlar bir genel çerçevede içinde İslâmiyete değil, fakat belirli ve özel konulara ilgi duyuyorlardı. Örneğin sömürgecilere göre, özellikle evlilik ve aile hukuku konularında Şeriat mahkemelerinin kararlarını tanıdıkları için İslam Hukuku çalışmanın pratik ve faydalı bir yönü vardı.

Ulaştığı noktalar kısaca gözden geçirilen bu hacimli ilmî yatırım (oryantalizm), Batının en ilkelinden en mükâmiline kadar insan ırkı ile ilgili her konuda doğru bilgiye ulaşmayı amaçlayan ilmî faaliyetlerinin sadece küçük bir parçasıdır. Oryantalistler arasında da ondokuzuncu yüzyıl içinde muhtemelen, Hint geleneklerine İslâmiyetten daha çok ilgi duyan oryantalistler olmuştur. İslâmiyetle ilgili Batılılarca yürütülen araştırmalara bakıldığında bu araştırmaların zayıflıklarının da olduğu görülebilir. Böyle geniş bir araştırma alanında faaliyet gösteren bir araştırmacının tek başına bütün konularda uzman olması beklenemez ve bu araştırmacı, sonradan diğer araştırmacılar tarafından doğrultulmasına rağmen hatalar yapabilir. Bazı ilim adamları ise tutumları itibarıyla dindar olmaktan ziyade seküler bir bakış açısına sahiptirler ve bu seküler bakış açısı araştırmacılara kutsal değeri olan konuları incelediklerini unuttuğu için birçoklarının, Müslümanların dinî duygularına karşı duyarsızlık göstermelerine katkıda bulundu. Bu nedenle birçok hadisin mevzû olduğunu iddia edenler, sonraki dönem Müslümanlarının düşünce yapısı için Hadislerin değerini takdir edemedikleri ve özellikle de Hadislerin Müslümanların ahlakî ideallerinin bir ifadesi olduğunu anlayamadıkları için bu görüşlerini bir dengede tutamamışlardır.

Ondokuzuncu yüzyılda İslamogların çoğunluğu Ortaçağdaki haleflerinin kendilerine bıraktığı İslam imajından daha doğru bir İslam imajı üretmeyi amaçlayan bir objektif hakikat ve gerçek bilgi arayışında olmasına rağmen araştırmacılar arasında anti-İslamî önyargılarını koruyanlar ve bu tutumlarının ilmî yargılarını etkilemelerine izin verenler de olmuştur. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde bu tür kişilere rastlamak hâlâ mümkündür. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de teolojik konularda şiddetli anti-İslamî tutumları olan ve kitaplar yazarak Müslümanların inançlarına saldıran küçük Hıristiyan gruplar mevcuttur. Fakat bu yazarlar İslâmiyet ile ilgili derin bir bilgiye sahip olmadıkları için kitaplarını ilmî bir değeri yoktur. Roma Katolikleri başta olmak üzere Hıristiyan dünyasının önemli temsilcileri, Müslümanların da ken-

dileri gibi Tanrı'ya inanan kişiler olduğunu resmen kabul etmektedirler ve onlarla diyalog kurmaya hazır olduklarını ifade etmektedirler. Batı dünyasında bütün dinleri veya dinlerin çoğunu reddeden insanlar olmuştur. 1714 yılında ünlü Fransız yazar Voltarie La Fanatisme ou Mahomet le Prophète başlığı altında Hz. Muhammed'i tasvir eden nahoş ve tasvip edilemeyecek bir oyun yazdı. Aslında Voltaire'nin bu oyunda hücum ettiği şey kendi dönemindeki Katolisizm idi. Voltaire Essays on Morals adını taşıyan eserinde ise Hz. Muhammed'i olumlu bir şekilde büyük bir idareci olarak anlatmaktadır. Muhtemelen çok az sayıda Müslüman son yıllarda İslâmiyete yönelik anti-dinî şüpheciliğin tekrar belirmeye başladığının farkındadır. 1977 yılında iki genç araştırmacı Patricia Crone ve Michael Cook Hagarism adını verdikleri bir kitap yayınladılar. Yazarlar bu kitaplarında Hz. Muhammed dönemindeki dinin İslam olmayıp Hagarism denilen bir şey olduğunu ve bugünkü anlamda İslâmiyetin çok daha sonraları ortaya çıkmış olduğunu iddia ettiler. Crone ve Cook, Qur'anic Studies isimli kitabında Kur'an metninin Abbasilerin ilk dönemlerine kadar oluşmadığını iddia eden John Wansbrough'nun öğrencisidirler. Batılı ilim adamlarının çoğunun bu kitaplarda öne sürüleni fikirlerde ciddi hatalar olduğunu ifade etmeleri ve araştırma sonuçlarını reddetmeleri Müslümanlar için rahatlatıcı bir unsur olacaktır.

Müslümanların Son Dönem Oryantalizmine Gösterdikleri Tepkiler

Birçok Müslüman, son asırda İslâmiyetin sadece yukarıda zikredilen din-karşıtı ilim adamlarınca değil, aynı zamanda oryantalist adı verilen İslamoglarca da saldırıya uğradığına inanmaya başlamıştır. Burada Müslümanların anlayamadığı nokta, İslamogların, ilk önce Hıristiyanlığa uygulanan ve başka ilim adamlarının da diğer dinlere uyguladığı tarihî ve metin tenkidi metodlarını İslâmiyete uyguluyor olmalıdır. İlk bilim adamlarından bazıları Hıristiyanlığa hiçte olumlu bakmıyorlardı ve bu tutumları nedeniyle Hıristiyanlıkla ilgili elde ettikleri verilerin olumsuz yönlerini vurguluyorlar. Böyle açıklamaların doğal bir sonucu olarak birçok Hıristiyan kendi inançlarına saldırıldığı inancına kapılmıştı. Nihayet dindar Hıristiyanlar bu araştırma alanlarında uzmanlaştılar ve tenkide dayalı ilmî araştırmaların olumlu sonuçlara ulaştırabileceğini ve kişinin kendi dinini daha derin bir şekilde anlamasını sağlayabileceğini gösterdiler. Hıristiyanlar bazı konuların değişmesi gerektiğini kabul etmek zorunda kaldılar, fakat bu değişiklikler daha ziyade önemsiz konularla ilgili olup Hıristiyanlığın merkezî doktrinlerini etkilememiştir. Örneğin artık kabul edilmektedir ki, İncilin ilk kitaplarının Musa tarafından yazılmış olduğu söylenmesine

rağmen bu bölümler Musa'nın eseri değildir. İncilin ilk kitaplarının muhtevasını oluşturan materyal daha sonraki nâşirler tarafından çeşitli kaynaklardan toplanmış ve düzenlenmiştir. Bu düşüncenin kabulü, İncilin bu bölümlerinin muhtevasının ilk defa Musa'ya vahyedilmiş Tanrı kelâmı olduğu gerçeğini inkar etmek için bir neden değildir. Çünkü Tanrı'nın nâşirleri ve diğer insanları kullanmaması ve onlara ilham vermemesi için hiçbir sebep yoktur.

Müslümanların bu konularda hissettikleri zorlukların iki temel kaynağı vardır: Ortaçağ İslam bilginlerinden tevarüs ettikleri bilginin yapısına ilişkin anlayış ve gelenekçi İslam anlayışı.

Hamilton Gibb 1945 yılında *Modern Trends in Islam* konulu derslerinde Ortaçağ bilgi anlayışı ile çağdaş Batının bilgi anlayışı arasındaki uyuşmazlığa işaret etmiştir;

İslâmiyetin eski bilgi anlayışı bilinmemeyen ulaşamayan fakat 'malum'un yığınını yapan mekanik bir süreçti. Bilgi, değişen ve yayılan bir kavram olarak değil mutlak ve değişmez bir kavram olarak anlaşılmıştır.

Gibb bu bilgi anlayışının Müslümanların ilmî-felsefî faaliyetleri üzerinde olumsuz etkilerine dikkat çekmiştir. Bugün sahip olduğumuz çağdaş fikir şudur: Bilgi, birçok bölümü henüz keşfedilmemiş ve açıklanmamış sonsuz bir alandır. Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki farkı şu şekilde ifade etmek mümkündür. Müslüman alimler bilgi ile esas itibarıyla 'hayat' için, yani dinî ve ahlakî hakikat için ilgilenmişlerdir. Modern Batılılar ise, ilim adamlarının elde etmeye çalıştığı objektif gerçekler insanların doğa güçlerini, diğer birey ve toplumları kontrol etmelerine yardımcı olduğu için 'güç için bilgi' aramaya yöneldiler. Gibb ayrıca İslamın üçüncü ve dördüncü asırlarında Müslüman tarihçiler tarafından geliştirilen tarihî tenkit metodunun daha sonraki dönemlerde ortadan kaybolduğuna dikkat çeker. Ona göre

tarihçiler, ortododox çevrelerde kademeli olarak oluşan ve ilim adamlarınca -ahlâk öğretimi ve dogmatik ihtilaf gibi alanlarda-belirlenen gayelere hizmet etme amacı taşıyan dogmatic İslam tarihi kurgusunu hemen hemen hiçbir itirazda bulunmadan kabullenmişlerdir.

Gelenekçi İslam tarih anlayışı ile modern Batının tarih anlayışı arasında uyuşmazlık muhtemelen günümüz Müslümanları ve Hıristiyanları arasında müşterek anlayışın oluşumuna mani olan en ciddi engellerden biridir. Bu uyuşmazlık ve zıtlığın farkında olan bir Müslüman ilim adamı, A. Falaturi, Batı tekakkisine karşı

Kur'an'ın tarih anlayışını orijinal bir alternatif olarak savunmuştur. Fakat onun iddia ve görüşlerinin Batılı tarihçilerin başarılarını takdir eden Müslümanları ikna etmesi şüphelidir.² Hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlara göre Tanrı tarihin Hakimi olduğu için söz konusu olan problem aslında şudur: Acaba tarihî tenkit araştırmalarının bize bildirdiği gibi, Tanrı'nın tarihte hakikaten ne yaptığını mı bilmek daha iyidir yoksa eski nesil ilim adamlarının bulgularıyla kendimizi sınırlayıp Tanrı'nın ne yaptığına ilişkin varsayımlarına mı inanmak daha iyidir?

İslamogların görüşlerine ilişkin Müslümanların karşılaştığı zorluğun ikinci bir kaynağı ise geleneksel (kendine yeter) bir İslam anlayışıdır. Bu bağlamda çeşitli noktalar zikredilebilir, ancak İslamın kendine yeter olduğu görüşüne yani günümüzden ebediyete kadar insan türünün tamamının ihtiyaç duyacağı ahlakî ve dinî hakikatlerin Kur'an ve Hadislerde bulunduğu inancına bakmak yeterli olacaktır. İskenderiyye'nin Müslümanlar tarafından fethine ilişkin bir hikaye anlatılır. Bu anlatıma göre başarılı kumandan Hz. Ömer'e bir mektup yazarak büyük bir kütüphane bulduklarını ve bu kütüphaneyi ne yapmaları gerektiğini sorar. Aldığı cevapta şunlar yazılıdır: 'Eğer kütüphanede bulunan kitaplar Kur'an ile uygunluk içinde ise bu kitaplar zaten gereksizdir ve imha edilebilir. Yok eğer bu kitaplar Kur'an ile uygunluk içinde değil ise imha edilmesi gerekir.' Bu cevap üzerine kumandan bütün kitapları yakılmaları için hamam sahiplerine gönderir. Bu hikaye uydurmadır. Çünkü sözü edilen kütüphane İskenderiyye'nin fethinden daha önce başka yere taşınmıştı, ne varki bu hikayenin ifade ettiği tutuma sahip olan Müslümanlar İslam dünyası dışında cereyan eden fikir hareketlerine ilgi göstermezler. Onyedinci ve onsekizinci yüzyıl Osmanlı ulemâsı, Descartes ve Locke tarafından öncülüğü yapılan Batı Avrupa'daki felsefî hareketleri anlamak için gayret sarfetmedi. Bunun sonucu olarak, Batı Avrupa'ya gelen Osmanlı diplomatları ve öğrenciler tanıştıkları düşünürlere ortaya koyduğu teolojik sorunlarla başedememişlerdir. Bundan daha kötüsü ise, ondokuzuncu yüzyılda Müslümanların, İslâmiyete saldırı olarak niteledikleri yeni fikirlerin kaynağı olan tarihî ve edebî tenkit disiplinlerini anlayamamış olmalarıdır.

Farklı bilgi anlayışlarının ve kendine-yeterlik inancının sonuçlarından biri şudur: Müslümanların kendilerinden bir şeyler öğrenebileceği Batılı İslamoglar olmasına karşın benzeri anlamda, Hıristiyanların kendilerinden bir şeyler öğrenebileceği

2 Abdoldjavad Falaturi, 'Experience of Time and History in Islam' We believe in God içinde. Editörler: Annemaire Schimmel ve A. Falaturi, London, Burns and Oates 1979, 63-76

Müslüman Hıristiyan bilimci yoktur. İslamoglar tarafından İslâmiyet hakkında yazılmış yüzlerce kitap ve sadece İslâmiyete hasredilmiş çok ciltli ansiklopediler olmasına ve Müslümanlar da bunu Arapça veya diğer İslamî dillere çevirmeye değer bulmasına karşın, mukayeseli dinler tarihinin bazı İslamî üniversitelerde okutulmaya başlandığı son on yıl içinde Müslümanlar tarafından, polemik niteliğindeki çalışmalar dışında, Hıristiyanlık hakkında ortaya konulmuş ciddi eserler mevcut olmamıştır.

Batılı fikrî bakış açısını çok az sayıda Müslüman belli bir dereceye kadar takdir ve kabul etmektedir, fakat en önemlisi daha çok sayıda Müslümanın aynı tutumu benimsemeleridir, aksi takdirde İslam Ümmeti kendini bir çeşit getto veya kuşatılmış bir kale içinde bulacaklardır. Gelenekçiler Batı teknolojisinin bütün ürünlerini alabileceklerini ve hatta üretimini paylaşacaklarını düşünmekte ve bütün bunları yaparken de Batının fikrî tutumlarından etkilenmeden kalacaklarını zannetmektedirler. Fakat böyle bir süreçte Batının fikrî tutumlarından etkilenmemek imkansızdır. Müslümanlar, Batının temel fikrî tutumlarından bazılarını öğrenmeden Batı teknojisinde hüner sahibi olamayacaklardır; ve bu fikrî tutumlara sahip olunca da İslamogların sorduğu soruları onlardan çok daha önce kendileri soracaktır. Bu nedenle Müslümanlar genel olarak getto anlayışlarından vazgeçmelidir ve bazıları tarihî ve edebî tenkit metotlarında ve diğer modern disiplinlerde uzmanlaşmalıdır. Bu konulardaki kabiliyetleri vasıtası ile kendi inançlarını Hagarism gibi araştırmalara karşı savunmalı ve diğer Müslümanlara, Batının fikrî bakış açısının biraz kabulüyle, hakikî İslam inancının nasıl toplanabileceğini ve uzlaştırılabileceğini göstermelidir.

RÉSUMÉ

Comment les Non-Musulmans peuvent-ils envisager une étude globale de l'Islam pour parvenir ensuite à en apprécier équitablement la valeur? L'A. répond à la question en analysant ici ce qu'est l'Orientalisme moderne, sa nature et ses mérites, ainsi que ses défaillances. Comment l'étude des religions comparées a-t-elle aidé l'Occident à comprendre les civilisations de l'Asie et du Moyen Orient? L'A. examine ici les études sur l'Islam qu'ont développées les Chrétiens de jadis, dans le monde occidental, jusqu'en 1800. Cela permet de mettre en évidence cet esprit d'objectivité et cette recherche d'une information sûre qui semblent caractériser l'Orientalisme moderne, tel qu'un témoignent les multiples études qui traitent de la langue et de la littérature arabe, du Coran et de la Sîra, de l'histoire et de la théologie musulmane.

Il faut bien dire, en toute vérité, que cette curiosité insatiable de l'Occident n'a

pas pour seul objet l'Islam et sa culture. Elle procède d'un intérêt profond pour l'ensemble des religions et des civilisations, car le but en est justement de parvenir à une vision globale de l'expérience spirituelle de l'humanité, tout en la soumettant aux méthodes de la critique scientifique. Il faut bien admettre que, parfois, ces recherches ont été plus ou moins marquées par les idéologies ou les philosophies du moment. Rel' Orientalisme, celui de jadis comme celui d'aujourd'hui. Mais le dialogue, à ce niveau, suppose aussi que les partenaires musulmans s'efforcent, pour leur part, de renouveler leur propre compréhension de la nature même de la connaissance, ainsi que leur propre représentation de l'Islam.

Les exigences de la modernité, en matière de critères scientifiques, ne relèvent ni de l'Orient ni de l'Occident: il s'agit là d'un défi qui s'adresse à tous, sans distinction. Pour mieux y répondre, les Croyants sont invité aujourd'hui à s'y découvrir également concernés pour que la coopération s'y fasse plus étroite entre les Islamologues occidentaux et, peut-être, les "Christianologues" musulmans.